

Az egyén és a társadalom viszonyának problémája

Dušan Makavejev

AZ ELLENTMONDÁSOK MEGOLDÁSÁNAK JÖVŐJE

Azáltal, hogy fölszámoltuk a gazdasági elszigeteltséget és jogtalanságot, azzal, hogy megszüntettük az egyének közötti általános versengést és lappangó ellentéteket (mindenben, nemcsak a munkában) s ártalmatlanná tettük az ember az embernek ellensége jelszót, nem vált valóra automatikusan az ember az embernek barátja elv.

E két jelmondat között egész sereg árnyalat lehetséges:

Az ember az embernek — teknősbékája, az ember az embernek — kígyója, az ember az embernek — tetve, az ember az embernek — pókjá,

az ember az embernek — poloskája, az ember az embernek — pénze, az ember az embernek — díszje, az ember az embernek — disznaja, az ember az embernek — nője, az ember az embernek — testvére, az ember az embernek — halála, az ember az embernek — lánca, az ember az embernek — csónakja stb.

Valamennyi fenti jelszót könnyűszerrel illusztrálhatnánk az újságokból, az életből, a szomszédságunkból, saját tapasztalatunkból vett történetekkel.

Ha az eszményről beszélünk, sokkal kevesebb a kétség. (Biztos vagyok benne, hogy például az ember az embernek — díszje jelszó mindjárt fölvetné a kérdést: És miért ne

lenne az? Vagy: Az ember az embernek — testvére. És valóban: miért ne lenne az?)

Az ember az embernek — öröme, az ember az embernek — szeretet, az ember az embernek — társa, az ember az embernek — ihlette jelszavak síkján nem merül föl kétség. Viszont amint kiejtjük ezeket a jelszavakat, éreznünk kell, hogy mindez az, „aminek lennie kell” és nem az, „ami van”.

Az ember elembertelenedésének, elállatiasodásának szempontja, amire az ember az embernek — disznaja, az ember az embernek — pókja variálásával céloztam, nem más, mint az ember leértékelése kizárólag biológiai lehetőségekre, az ember betokozódása, elcsontosodása, ezekbe a lehetőségekbe. Az ember az embernek — csigája, az ember az embernek — kagylója. A polgári társadalom hamisítatlan, tipikus tagja önmagába zárkózott egyed, csupán saját szükségleteinek vonalán talál érintkezési pontokat; Testvériségért testvériség, Pénzért sajt, Aki nekem süteményt süt, nővérem — folklórnk gyöngyszemei ezek a megállapítások. Viszont vigyázzanak a tanúk, mit vallanak, nehogy véletlenül leégjen a házuk — ez a figyelmeztetés nemrégiben, szó szerint így hangzott el egy paraszt ügyének tárgyalásán.

A polgári társadalom tagja önmaga biológiai lényévé redukálódott; a polgári tevékenység és erény vezérelvei: az elégedettség, a létfenntartás és a kellemetlenségek elkerülése. Szellemileg mindent a minimumra szállítanak le, vagy pedig titkos, magányos álmodozások, önkábítás, fajtalanokodás számára tartják fenn.

Az ilyen látszólag önálló ember viselkedését külső, társadalmi vagy pedig belső, biológiai és neurotikus kényszerek határozzák meg, amelyeknek közvetlen célja: gondoskodni a létfenntartásról. A cél tehát negatív.

A következő kérdés így hangzik: Mitévők legyünk az emberrel, akinek lelki alkatát a polgári társadalomtól örököltük? (A centralizált szocializmus minden nehézség nélkül átvette az ilyen embereket, akik megváltoztatták ideáljaikat, ideológiájukat és a szocialista társadalom jó polgárai lettek,

viszont lényük mélyén — ami iránt a társadalom egyébként nem is érdeklődött, s ez, *mint azelőtt is*, magánügy volt — önzők, elszigeteltek maradtak, talán még elnyomottabbak is, mert ez a társadalom keményebben követeli meg a lemondást a titkolt vágyakról és a magánéletről.)

A társadalom decentralizációja és az a tény, hogy az emberek mind szabadban élnek, lebontják az emberről a külső társadalmi állványokat, a kívülről reája erőltetett és ellenőrzött normákat. A magánéletek kitérülnek az egész társadalom megértő szeme előtt. Az egyéni élet elismerést, létjogosultságot kap és jogot arra, hogy a társadalmi arénába lépjen.

Sok-sok élet jelenik meg ebben az arénában — hirtelen, váratlanul, mint a néhány, felelőtlenül eltöltött vidám hónap után lefűlt sikkasztó bebörtönözéséről írt beszámoló, vagy mint a három ember életének erőszakos végéről szóló riport.

És nincsen az embernek „nem társadalmi”, sem magánrésze. Amikor egyedül van önmagával, amikor senkit sem érez a maga közelében — akkor is kifejezetten társadalmilag él: más ember után vágyakozik.

A társadalom érdeklődése a termelő iránt és az a törekvése, hogy a termelési viszonyok humanizálódjanak, alkalmazkodjanak a termelő emberhez, megköveteli, hogy maga az ember is erőfeszítéseket tegyen, hogy *belülről társadalmasuljon*, s eddigi önző magánéletét egybekapcsolja a társadalmi étellel.

Ha a társadalom a *maga emberi arc-élet* keresi, természetes, hogy az ember, az egyén a maga bensőséges társadalmi érzésével és ennek fejlesztésével válaszol erre a keresésre.

Marx elmondotta, hogy az ember a maga legprivátabb és legbensőbb életében is társadalmi lény voltát fejezi ki:

„Milyen mértékben lett az ember genetikusan lény, s mennyire értette meg önmagát az embert? Milyen mértékben vált az ember szükséglete emberi szükségletté, mennyire van tehát szüksége egy másik emberre, milyen mértékben lett leggyénibb létében ugyanakkor a közösség része is?”

Marxnak ezeket a gondolatait az ember *egyidejű* emberiségéről az

társadalmiasságáról még sokszor kell majd olvasnunk és idéznünk, amíg meg nem szabadulunk az adminisztratív szocialista szempontból megoldhatatlannak látszó „vagy társadalmi, vagy privat” dilemmától. Az idézettöredékből azt látjuk, hogy Marx megengedi olyan emberek létét, akik nem értették meg önmagukat mint embereket, s akiknek szükségletei *nem váltak emberi szükségletekké*. Nyilvánvaló, ha arról beszélünk, hogy vannak emberek, akik egyéni létük mellett ugyanakkor nem részei a közös gondolatnak, a mi munkásainkra is gondolunk, arra, aki elvágja a hajtószíjat, hogy bocskort szabjon belőle magának, meg arra a boldogtalan szerelmesre, akinek szenvedélye csak egy másik ember (ez esetben nem mint ember, hanem mint elpusztítható használati tárgy) birtoklásának élettanilag lángrollobbant szükséglete.

A társadalom decentralizálása, az önkormányzat nemcsak a külső normáktól mentesítette az embert, egyben fölhívás is az ember igazi, belső társadalmi voltának kifejlesztésére.

KITÜNIK, HOGY VANNAK EMBEREK, AKIK NEM TESZNEK ELEGET ENNEK A FELHÍVÁSNAK

Az ilyen emberek emberi természete és természetes társadalmiassága, amiben Marxszal együtt hiszünk, csődöt mond. Nem méltók önmagukhoz.

Az ember szabadsága gyakorlatilag kapcsolatban áll az anyagi viszonyokkal, és az anyagi meg gazdasági gátak ledöntése mindig anarchiával és azzal fenyeget, hogy fölszabadítja az agresszív hajlamokat, ha a folyamat központjába nem az önmagának is felelős ember kerül.

A felsorolt helyzetek és példák arra mutatnak, hogy igenis van ellenállás a felelősségvállalással szemben.

Míntha ezek az emberek akarnák a szabadságot, azonban felelősség nélkül.

Márpedig szabadság — felelősség nélkül nincs.

Az újságok (300 000-es példányszámban) megírták: megölte feleségét, mert nagyon szerette.

Szabadság? Hm. Jól van, tegyük föl, hogy annak a férfinak ez jelenti a szabadságot. Hát a nőnek?

És hol van most a férfi? Börtönben. Azért, mert az ő „szabadsága” más emberek életét veszélyezteti. De ez a férfi tudta, hogy börtönbe kerül, vállalta hát, hogy elveszíse szabadságát, csak az asszonyt ne kelljen elengednie magától. Egy elemzés kétségtelenül kimutatná, hogy ennek a férfinak a szerelem nem emberi, szabad választást, hanem rabszolgaságot jelentett. Ne is beszéljünk tehát arról, hogyan vette ez az ember az agresszió jogát. Fölösleges. Az ő raboskodásából fejlődött. Ez a férfi nem volt szabad korábban sem, amíg érzelmileg kötve volt, s most sem szabad, amikor a rácsok mögé került. Csak akkor volt szabad (nagyon kellemetlenül érzem magam, amíg ezt a szörnyű igazságot leírom), mialatt szerelmének tárgyát *megsemmisítette*.

Olyan korban élünk, amely érettséget követel az emberektől.

Már megállapítottuk, hogy a korábbi társadalmak nem követeltek érettséget az emberektől. A munkamegosztás a felelősség megosztását idézte elő. Azok az emberek, akik több felelősséget éreztek magukban, mint amennyit elvártak tőlük, összeütközésbe kerültek a törvénnyel.

A történelem folyamán csak azok az emberek mutatkoztak történelmileg éretteknek, akik készen voltak áldozatra és elszántak voltak arra, hogy erőszakot kövessenek el a történelmen éppen a történelem leghaladóbb szellemű törekvéseinek nevében.

Mi lehetünk érettek anélkül, hogy föl kellene áldoznunk magunkat a társadalom vagy az eszmények nevében.

És mégis akadnak emberek — ma is — akik követ dobnak a történelem kezei közé, köveket, amelyeknek felelőtlenség, kapzsiság a nevük; minde nek elé és mindenek fölé helyezik magukat, apró-cseprő előnyök után futkároznak és visszaélnek a beléjük helyezett bizalommal.

A társadalmi tevékenységet azonban mégsem engedhetjük át, illetve bizhatjuk rá kizárólag az aktivistákra, azokra az emberekre, akik készek magukat föláldozni másokért, az eszményekért, a „közügyekért”. Ideje már, hogy mindannyian felelősek legyünk a „közügyekért”.

Minden ember, minden egyén szembe kerül tehát a kérdéssel:

Miben rejlik az egyéni emberi élet erkölcsi és társadalmi értelme, miben az ember társadalmi tevékenységének benső lényege?

Mai történelmi távlatunkból az egyéni és a társadalmi közötti ellentmondások megoldását kettős folyamaton keresztül szemlélhetjük, amiben egyrészt a társadalom mindinkább humanizálódik, közelebb kerül az emberhez, másrészt pedig az ember egyre jobban „társadalmassul”, a társadalom segítségével egyre gyarapszik, és érvényre juttatja a maga egyéniségét.

Az a fölfogás, hogy az egyén személyes érdeke az általános társadalmi fejlődés legfőbb tényezője és előfeltétele, tartalmazza a társadalom harmonikus fejlődésének formuláját.

A gondolkozás ökonomista módja magában hordozza azt a lényeges lehetőséget, hogy ki lehet játszani ezt a fölfogást, mégpedig úgy, hogy a dolognak az a látszata, mintha tulajdonképpen e fölfogás valóraváltásáért folya a küzdelem.

Mindaddig, amíg ezt a képletet leegyszerűsítve, szinte technikailag, hoci-nesze alapon értelmezzük: minél nagyobb személyi érdeklődést tanúsít az egyén, annál jobban dolgozik, annál többet termel önmaga és a társadalom számára, szóval egy szabad megállapodás és árucsereforgalom alakul ki fejlett színvonalon — nem tudunk szabadulni az ökonomista gondolkozás zsákutcájából, nem mentesülhetünk attól a gyalkorlattól, ami kizárólag a mennyiség haladásához vezet, és nem ad megoldást az *emberek parancsoló szükségleteire*, arra a mélyen gyökerező kívánságra, hogy ne csak könnyebben, jobb módban éljünk, hanem emberségesebben és emberi értelemben gazdagabban.

Az egyének „személyi érdeke” alatt nemcsak a termelő anyagi érdekelttségét, azt a törekvését értjük, hogy többet keressen s többje legyen. A „személyes érdek”-hez tartozik az egyének az a szükséglete is, hogy mint egyén, személyiség, mint külön emberi lény létezzen és elismerést szerezzen önmagának. Miközben dolgozik és döntéseket hoz, a maga egyéni hozzájárulását szélesebb társadalmi alapokon látja, nemcsak az anyagi javak egyszerű, személytelen termelésének, hanem saját egyéni társadalmi tevékenységének tekinteti.

Ebben a megvilágításban a „Dolgom, semmi máshoz nincsem közöm” jel-

szó, meg a „Jól keresek, társadalmilag is hasznos vagyok mint termelő és mint fogyasztó”, társadalmi vonatkozásban pedig „Van, akinek ez a dolga” meg „Azért vannak az illetékesek” — mindezek a jelszavak nem jelentenek mást, mint a felelősség alóli kibúvás tipikus példáit. Az ilyenfajta polgár csak önmagáért vállal felelősséget és — ami az alább következők szempontjából rendkívül fontos — elégedett a maga személytelenségével.

A társadalomnak, amelyben élünk, magasfokú polgári öntudattal bíró polgárookra van szüksége egyszerűen azért, mert sokan közülük még azzal az elemi felelősségérzettel sem rendelkeznek, amit a gyáripari termelőtől megkívánunk. Rendtelenség, renyhesség, falusi gondolkodásmód kényszerít bennünket felvilágosító és misszionárius tevékenységre, s a polgári korrektség meg a modern „hoci-nesze” gondolkozásmód már eredménynek rémlik.

Ne hagyjuk magunkat becsapni.

Számunkra rendkívül fontos a megalkuvás pontos és világos jelentése, tadata.

Az a törekvés, hogy „ne foglaljunk állást”, hogy „olyanok legyünk, mint a többiek” a haladás legfőbb lélektani akadályja. (Az állásfoglalás megalkuvó elhárítása tartalmaz ugyan némi tevékenységet, annyit, „amennyit az ember-től megkövetelnek”, „hogy az ember le-rója a tartozását”, de csak annyit, semmivel sem többet, a többit másra bízzuk.)

Míndezekben a szempontokban meg-lélhetjük azt a törekvést, hogy eléged-jünk meg egy leértékelt egyéni tevé-kenység és szellemi termelés híján lévő emberi étellel. Az ilyen élet csak bioló-giai lehetőségekre korlátozódik.

A MEGALKUVÁS – A FELELŐSSÉGVÁLLALÁS IRÁNT TANUSÍTOTT ELLENÁLLÁS

Az egzisztencialista lélekelemzésnek és Medard Bossnak köszönhetjük a megalkuvás, a legtömegesebb modern társadalmi betegség, a saját egyéniségünk-ről való lemondás neurotikus zavarának mindeddig leggondosabb meg-fogalmazását.

A megalkuvó ember mimikrije az egyéni gátlások mélyén gyökerezik. A gátlások nem láthatók, s az ilyen egyén is láthatatlanná, észrevétlenné akar válni.

Egy beteges törekvésről van tehát szó, amelynek célja az eredetiség elkerülése, az utánzás, a reprodukálás, a gondolkozástól való irtózás, a magasabb-rangúaknak, az „illetékeseknek” való engedelmesség, vagy pedig az, hogy az irratlan kispolgári közvélemény kívánalmainak tegyünk eleget, ahhoz igazodjunk, hogy „mit szólnak majd hozzá az emberek”. Ez a „mit szólnak hozzá az emberek” általános kispolgári szállóigévé vált, nem lehet tudni, ki találta ki, honnan ered, azonban egyik ember a másik után szajkózza. Mindenki mindenki előtt szégyelli magát, mindenki mindenki előtt arra törekszik, hogy az „emberek” véleményéhez igazodjék, s ezeknek az „embereknek” a normáit a normatívák névtelen megalkotói szabják meg, valójában az erkölcsi értékek névtelen piaca, a valóságos anyagi viszonyok fantasztikus túlkrokozódsága szabályozza.

Vasko Popa és Miodrag Pavlović verseivel úgy bántak annak idején, mint az erkölcsösöz nénik szoktak, csak azért, mert mások voltak, mert eltértek a megszokottól, s egyébként békés embereket is kihoztak a sodrukból, sőt egészen megokolatlan kijelentésre készítették őket.

Arról a fiatal magyarról olvas, akiről az újságokban olvashatunk, s aki egy képzőművészeti tárlaton, esztét vesztítve, szétrúgott egy modern szobrot, ne is beszéljünk.

Hasonló jelenségek ismétlődnek meg — szinte szabályszerűen —, ha valaki valamilyen szokatlan tevékenységgel lép a nyilvánosság elé. Nálunk — szerencsére — egyre ritkábbak az ilyen események, azért, mert lassanként ildomos lesz „engedékenynek” lenni, az „új-donságok” bizonyos jogcímre tettek szert, s az ellenállás új formát ölt: abban nyilvánul meg, hogy kritikátlanul és felszínesen elfogadjunk mindent, ami újdonság. (Egy fiatal műépítész új és gazdaságos lakóház-tervét azonban, amely milliós megtakarításokat tesz lehetővé, sehogy sem jut el a gyakorlati megvalósításig, ugyanakkor lépten-nyomon találkozunk a mi éghajlatunknak egyáltalán meg nem felelő, viszont „korszerű” braziliai ablakoképzéssel.

A gerinctelenség olyan, mint a futóhomok, minden új s eredeti cselekedetet, minden szokatlan kezdeményezést be akar temetni. A támadó szellemű, jellegtelen akadémiáknak meghatalmazott és törvényes óra — szakadatlan, aktív el-

lenállást tanúsít, szüntelenül azt követeli, hogy csak a kikapcsolt utakon járjunk, s mindegyre és minden új fölött csodálkozunk: „Ki látott ilyet?”, „Hallatlan!”, „Megengedhetetlen!”, „Hát ez már mégiscsak sok!”, „Ugyan mit akar vele mondani?”, „Azelőtt ilyesmit nem csináltak!”

Az egyetlen válasz, amit ilyen megjegyzésekre adni lehet és amit adni kell, a következő: Igenis, olyasvalamit akarunk létrehozni, amit még senki sem látott, hallatlan, olyat, amilyet azelőtt nem csináltak, amit mi gondoltunk el és valósítottunk meg. S amit „megengedhetetlennek” tartanak, megengedjük magunknak, és ami „már mégiscsak sok”, az nekünk nem elegendő.

Le kell leplezni az akadémikus agyalágyultságot, mert nem más, mint kaptuláció az élet előtt, bezárkózás az elefántcsonttoronyba, menekülés a gyakorlati élettől, az ész tagadása a következményektől való félelem hatása alatt. Az ész véget vet a stabilitásnak, mozgékonytá válik, dialektikát követel, a gyakorlat kritériuma megszünteti az érdemek, a diplomák és címek bálványozását.

A megalkuvás a maga tehetetlenségében és egyéni elszigeteltségében külső tekintélyekre támaszkodik, mankót keres, utasításokra vár.

Mi ma megoldottnak látjuk Archimedes klasszikus, a világ kimozdítására vonatkozó dilemmáját.

Archimedes csak egy szilárd pontot kért, ahol megvetethetné a lábát, hogy kifordíthassa sarkából a világot.

Ilyen pont azonban nincsen a mai, einsteini napokban. Minden tekintetben tárgyilagosan, a tudományosan megalapozott relativitás alapján élünk. Mit lehet kifordítani sarkából ezen a világon, ha nincs egy ilyen pont?

Alkalmam volt meghallgatnom a keleti „marxisták” egy gyászos gyülekezését. Azt állították, s kitartóan, hangoosan ismételték, hogy az ember (az osztályharc, az osztályhelyzet, a termelőerők helyzete által) szigorúan determinált lény, s életében semmi sincsen, amit a külső törvények történelmi materialista alapon előre meg nem határoztak volna. Ezek az emberek elképzelhetetlen és érthetetlen büszkeséggel, tudományos meggyőződéssel állították, hogy közönséges, sőt jelentéktelen bábok a történelmi törvények forgatagában, s én megborzongtam az emberi ostobaság ilyen áradatától, amely szégyentelenül, az emberi gondolat minden szikrája nélkül, egy szemrebbenés nélkül elemészti önmagát, és még azt

sem mondják: sajnálják, hogy így van. Lelkesedtek azért, hogy az ember mint egyén teljesen jelentéktelen valami!

Archimedes, a régi görög bölc, klasz-szikus műveltségű objektivista volt, s nem érkezett el odáig, hogy fölismerje azt, amit mi tudunk: az a bizonyos szilárd pont, ahol megvethetem a lábam, hogy megváltoztassam a társadalmat, a világot, a földgolyót — az emberben van, az öntudatra ébredt emberben, aki belülről lett a maga ura.

Az önismerés parancsoló szükséglete ma már minden ember szükséglete kell hogy legyen. Az egyén társadalmi és anyagi helyzete megköveteli, hogy gondolkozzék, hogy érezzen, tehát legyen szubjektív, hogy minél inkább társaslénnyé váljék. Ha az emberek közötti együttműködés és a szolidaritás kiállás alapja az egyéniség, megszületik az a szükséglet is, hogy minden ember kilépjen a névtelenségből, a szürkeségből.

Mindig tudatában kell lennünk annak, hogy a kommunizmus nemcsak az anyagi javak jobb elosztásáért lázad, a kommunista lázadás az egészen más, a jobb emberi életért történik, amelyben a javak igazságos elosztása és a magántulajdon megszüntetése csupán alap, előfeltétel, hogy létrejöhsenek a teljesebb emberi viszonyok, valóra válhasson a gazdagabb és színesebb emberi élet.

És csak a háború, amely létükben támadta meg az embereket, akik egyébként túrták a megroggyant társadalmat, engedelmességre a hagyományok erejének, a „majd csak lesz valahogy” ideológiának, a „ki vagyok én, hogy lázadjak?” és egyéb ilyenfajta gerinctelen állásfoglalásnak, mondom, csak pusztán létük veszélyeztetettsége mozgósította az embereket, hogy csatlakozzanak a kommunistákhoz, akik akkor is harcosok voltak, amikor nem fenyegette (azaz nem fenyegethette) őket veszély.

Azoknak a nemzedékeknek a tevékenysége, amelyek kiharcolták mindent, ami ma is a miénk, arra kötelez bennünket, hogy ne hátráljunk meg a nehézségek előtt, ne bízzuk másra, hogy számunkra kikaparja a tűzből a gesztenyét.

Önmagunknak tartozunk vele, hogy bátran szembenézzünk saját életünkkel.

A mi nemzedékünket nem terhelte istenhit, nem szokta meg, hogy bárkinek az utasítására várjon, és nem kímélte önmagát, ha önbírálatot kellett gyakorolni, ha a hibákat kellett kijavítani.

GYAKORLATI ÉLET – EZ A MI POZITÍV FELADATUNK

Már korábban kifejeztük meggyőződésünket, hogy nemzedékünk feladata a pozitív alkotás, az egyéni, emberi élet teljes erkölcsi és szociális értelmének föl kutatása, a társadalmi tevékenység bensőséges értelmének föltárása.

Lássuk, mik azok a feladatok, amelyek ránk, hivatásosan értelmiségi munkával foglalkozókra várnak. Ránk, akik írott betűvel, prózával, verssel, színdarabbal, újságcikkekkel, a mozi és a távolbalátó vetítőernyőjéről, a színpadról és a rádióhullámok, folyóiratok és könyvek segítségével hatunk.

A letűnt társadalom munkamegosztása következtében az esztétikai érzék, az ész, az erkölcsi érzékenység mintha csak a vilhar néhány, magányos hírnökének jutott volna osztályrészül, a társadalmi problémák és a társadalom változásának kérdései lényegében csak a határozott és társadalmilag fogékony emberek vékony rétegének hatáskörébe tartoztak. Mintha a nagy többségnek mindig — kivéve a forradalmi gerendatörések kivételes pillanatait — az lett volna a történelmi feladata, hogy hivatásbeli, osztályok, vallási és nemzetiségi hovatartozás szerint megszabott, bátor-talan dióhéjakban ússzon az árral.

Esztétikai és erkölcsi fogékonyágunk eredete után kutatva, a tegnapi egyéni cselekedetei között meghalljuk Miroszlav Krleža, az értelem magányos szószólójának, egy rothadt és ellentmondással teli társadalom lüktető agyának és élő embereiségének dühös és fájdalmas bölénybőmbölését, s rábukkannunk Marko Ristić, a költészet erkölcsi és szociális értelmét tolmácsoló poéta dús gondolatvilágára.

Az olyan társadalomban, amelyben minden eladó és minden megvásárolható, amelyben minden érték — ember, szerelem és tárgy — csak pénzzel mérhető, a bensőségesen és titkon emberi erőnyeket, az álmódosítókat és a széperzéket forradalmivá nyilvánították, mert nem lehetett áruvá gyalázni, mert konokul és emberül szemben állt a bér-rabszolgaság társadalmával.

Ideje, hogy fölismerjük, milyen szerepet játszott a szürrealizmus az ember emocionális gátjainak áttörésében. Legfontosabb, legalapvetőbb ténykedése az volt — ma ez az egész irodalom dolga —, hogy kitért a kaput minden tiltott és a polgári társadalom számára kellemtelen emberi intimitás előtt, fényt vetett az alkalmazkodó ember lényének fájdalmas fonákjára. Azért hangsúlyozom ezt, mert érzem, hogy az intellektuális és művészi tevékenység egyik külön, időszerű feladata az alkalmazkodás jelenségének leleplezése.

A totális diktatúra és erőszak korában természetes volt az azonosulás a forradalmi gondolattal, a dolog azonban abban a pillanatban bonyolulttá vált, amikor a forradalom úrrá lett az egész társadalom fölött, de mégsem hatolt az emberi lény minden rétegébe.

Ebben a pillanatban jelent meg Oskar Davičo a maga halálosan fájdalmas, megokolt, elkerülhetetlen ambivalenciájával.

Ő vette észre elsőnek, ő fogalmazta meg elsőként a forradalmiság és a mazochizmus egyesülését egy olyan világban, amely mélyen süllyedt a statikába és az elembertelenedésbe, s szinte lehetetlen volt megváltoztatni, anélkül hogy önmagát ne fenyegette volna pusztítással. Megállapítja, hogy a forradalmár öntudatában van egy bizonyos, szükséges mennyiségű *irrealitás*, ami *előfeltétele* a sikeres és *gyakorlati tevékenységnek!* Ezzel rábukkant arra a mozzanatra is, amelyben az élet furcsább és torzabb ellentmondásokat szül és követel, furcsábbakat és torzabbakat, mint amilyeneket Shaw, a cinikus ír kiagyalhatott.

Az álom és valóság paradox és dialektikusan megoldhatatlan ellentéte szinte belenőtt az ember húsába, s gyakorlatilag igen jól jött, hasznos volt, és embertelensége ellenére is méltó volt egy etikai csúcstételésre.

(„Ha nem hittem volna többet álmainnak, mint a falak léte még rombadöntésük után is — a szerelmi aljasság elméletéig vezetett. Ez az elmélet az embernek a valóság iránti neurotikus odaadásával foglalkozik, és a patológikus társadalmi anyaság problémáját veti föl az ember iránt, s jelenti a társadalmi anya tiltakozását a gyermekszülés ellen, ellenszegü-

lését, hogy ezek a gyermekek arra menjenek, amerre csintalan lábacskaik viszik őket. A patológikus társadalmi anya — a forradalom az adminisztratív szocializmus időszakában — nem vágja el világrahozott gyermekének köldökzsinórját. Így keletkeznek érdekes, de kiegyensúlyozatlan lények, új kis hidrák, amelyek a kifejlett hidra testében élnek, és nem tudnak nélküle élni. Ezek azok az emberek, akiknek súlypontjuk a testükön kívül van.

Önállóságuk annyiban önállóság, hogy lábuk térdig a földben van, szabad fejük viszont röpködhet az égig meg vissza, pajtáskodhat a csillagokkal és külföldi írőkkel, a múlttal és a jövővel. Ebben az időszakban született az a különös ötlet, ami az embernek teljes cselekvő szabadságot adott, viszont a szívében egy detektív kuporgott, akit maga ültetett oda.

A háború előtti emberről kizárólag úgy beszéltünk, mint védekező, káros tulajdonságú lényről, aki a tevékenységet néhány társadalmilag fogékony, áldozatkész emberre, a jövő polgáraitra bízta.

A háború utáni napokban azután, amikor egyre több volt a „jövő polgára”, olyan emberek, akik a szebb holnapot a mai élvezetek elé helyezték, felismerjük bennük az időszerű és köznapiság elhivatottságot (az álom és valóság bizonyos értelemben harcos, védelmi ösztönösségét, amely az ember számára gyakorlatilag hasznos, de fájdalmas is).

Manapság már megvannak az előfeltételek, hogy kialakuljon az egyén benső, egységes, tehát pozitív és teljes meghatározottsága (az álom és valóság békeszerető, együttműködő ösztönössége). Létrejött tehát az áldozat nélküli tevékeny élet feltételei. Nehéz ezt pozitívumként elfogadni, mert a kereszténység által kialakított civilizációnk meggyőződött bennünket arról, hogy nincs tisztos és becsületes emberi élet áldozat nélkül. én azonban mégis azt javaslom, hogy szakítsuk ki ezt a vallásos hártást, ezt a szívós, tapadós pókhálót a koponyák mélyéből, nincs szükségünk rá, hiszen különben is más, távolibb szférákból került a mi ideológiánkba. Ha egykor választani kellett a falak és az álmok között, és ha az élet nevében meg kellett halni, ha ez annak idején a legemberibb megoldása volt is egy embertelen helyzet-

nek, az a körülmény, hogy ma az élet nevében akarunk és kell élnünk, semmivel sem kevésbé tisztos és nem is könnyebb. Talán épp az ellenkezője áll: mert minden hagyományunk és mindaz, ami mögöttünk van, az egész múlt civilizáció, ide számítva a forradalmi mozgalmakat is, a legkifinomultabb részletekig kifejlesztette az áldozatvállalás, a meghalás, a lemondás művészetét. Az élni tudás és a szerelmi tevékenység mindig sokkal költőibb álom volt, mint bármiféle *gyakorlat*.

Ha a hajdani ember kénytelen volt homo duplex vagy multiplex lenni, ha létehez szükségszerűleg állati elemek is tartoztak, s beleszövődött a polgári vagy polgárellelens *superego*, és az *opportunist* *ego*, tehát ha harcot vívtak benne *biológiai akarásai, erkölcsi tudata, és polgári tapasztalatai*, a mai ember számára mindinkább lehetséges — (már lehetséges), hogy a *mag* *emberi testéből* álljon, a maga *emberi tudatából és eszményeiből és emberi tapasztalataiból* tevődjék össze.

A tudatalattinak, a tudatnak, és a lelkiismeretnek nem kell már egymással küzdenie, hogy az emberről alkotott teljes képünkben ne mint szigorúan különválasztott részek jelentkezzenek, amint a klasszikus pszichoanalízis szükségszerűen föltételezi. Az ember énje már nem hasonul meg, nem hasad ketté, nem válik három részre, emberi kívánságokra, polgári kötelezettségekre és szükségszerűségekre, mert első *polgári* feladata az, hogy ember és egyéniség legyen. Ezért folytatjuk a költészet erkölcsi és szociális értelmének kutatását, azért, hogy megeljük a *gyakorlati, egyéni ember* *élet erkölcsi és szociális értelmét*. Ami hajdan a magánélethez és a költészethez tartozott, ma már kilép az utcára, és szabadon jár-kele. Nem véletlen, hogy a *Program* szembevető helyén Marxnak ezek a szavai állnak:

„A szabadság valójában csak ott kezdődik, ahol megcsúszunk a kedvetlenül végzett és külső célszerűségek által meghatározott munka; a dolgok természeténél fogva a szabadság tehát az anyagi termelésen túl van”, ott „kezdődik az emberi erő fejlődése, amely önmagának a célja, a szabadság igazi birodalma”.

Fontos megértenünk, hogy ennek a

feladatnak (címe: Az ember) helyes megoldása rendkívül nehéz, s emiatt az előző nemzedék eredményeinek legmagasabb csúcán áll.

Nem létezik tehát a kérdés: És milyen nagy feladatok várnak ránk?

A kérdés csak ez lehet: Méltók leszünk-e rá, meg tudjuk-e őket oldani?

Nem tudok szabadulni egy eszmétől, ami szüntelenül a fejemben jár, s ahányszor csak megfogalmazom ezt a „pozitív feladatot” (Az ember) mindig megcsendül, mint egy zengő szólam vagy mint egy „kis költői szárnyalás egy viszonylag komoly szövegben”, mint olyasvalami, ami nincs kellőleg meghatározva, ami „homályos”, vagy „már ismeretes” és „egészen világos”. Honnan ezek az ingadozások? Úgy vélem, onnan erednek, hogy ezen az úton már belépünk a *társadalmi, egyéni és pszichikai vakfoltok területére*. Pszichológiai szempontból ezek még nem egységes területek: csak most nőnek a tejfogaink, hogy ezt a táplálékot megrághassuk. (Vegyünk egy példát: még mindig nehéz fölfedezni és elismerni bármilyen kapcsolat létezését is az ember *tenső szerelmi élete és társadalmi meg politikai élete között*, noha lehetetlen, hogy ne legyen közös vonás, sőt lehetséges, hogy nemcsak negatív, hanem pozitív kapcsolatok is vannak.)

Térjünk csak vissza ennek a fejezetnek a tárgyára: Az elmondottak fényében hol vannak a mi különleges feladataink, hiszen még a részben meglévő munkamegosztás alapján hivatásos „értelmiségiek” vagyunk?

Tudatában vagyunk annak, hogy az eljövendő nemzedék számára a valósággal való egyesülés lesz a legfőbb emberi tevékenység, s a félreértések csak kísérői ennek az életnek, szülési fájdalmi, vagy pedig a társadalom belső reflexei, hogy kibéküljön önmagával.

Az alkotás mozgatói: az elégedetlenség; a világgal és önmagunkkal ebben a világban.

Az eljövendő nemzedéknek az a nagy előnye lesz, hogy se akadémikusan, se rendőrileg, se egyháziilag, se iskolailag, se törvényileg, még közvéleményileg se („Mit szólnak hozzá az emberek?” és „Nem szép dolog!”) tiltják meg, hogy elégedetlen legyen. Sőt megkövetelik tőle, hogy elégedetlen legyen mindazzal, ami gátolja az embert, hogy küzdjön teljesebb, dúsabb életéért. Azért, hogy ne más, „felülről” adja neki az életet, hanem maga építse szebbé, terméke-

nyebbé, gazdagabbá. Az alkotó elégedetlenség — a legelső emberi indulat, ami változtatásokra, az új, a jobb és emberibb világ megépítésére készítet — a rút jelenségek szabad vizsgálatából, a „sötét törekvések”, korlátozottságok és torzulások szembesítéséből meríti ihletét. A szabad és kíváncsi, igazság szerető művészi alkotás egyik számottevő tényezője a valóság tudatos és megbízható megismerésének.

De meg kell szabadulnunk a hazug, „modernisztikus”, valójában egyszerűen divatos szegyenkezéstől, amit az ember és a szép előtt érzünk. A bennünket környező valóság újdonságának és emberiségének fölismerését semmi esetre sem szabad azonosítani azzal a hajdani művészettel, amely a politikát szolgálta.

Az új, belülről sugalmazott érdeklődésnek nem szabad szégyellnie a művészi és a politikai ténykedés egybeolvadását; önállóságát garantálja az a tény, hogy a vezetőség — amint kell is — a költészet oldalán áll. A költészet, illetve

a művészet közmunkásnak és aktivistának érezheti magát.

A gazdasági és anyagi alapokon előrehaladó új társadalmi viszonyok nem fejlődhetnek eredményesen mindaddig, amíg a fölépítmény tevékenysége nem juttatja be őket az emberi agyukba és szíveikbe. (A gazdasági útvesztés, az áru-fetiszizmus — mint a növekvő ipari termelés kísérő jelenségének — erősödése, a lokálszovinizmus és egyéb hasonló jelenségek, természetesen fejlődnek a belső, pozitív intézkedések ellenére, sőt azok miatt is, rámutatva arra, hogy az ember, a régi öntudattal bíró ember az új szabadságot is csak a régi módon tudja hasznosítani.) A művészi alkotás nemcsak az elszigetelt, érzékeny, se-lyemgubó-emberek sajátsága már, nem tekinthető ma már gyöngytermelésnek, amellyel a betokozódott, érzékeny teremtések elismerést szereznek a maguk szenvedő szenzibilitásának, hanem széleskörű társadalmi tevékenység, amely immár kilépett az utcára, és részt vesz — saját belátása és társadalmi szükséglete szerint — a közéletben.

Bodrits István fordítása

